

УДК: 821.163.41.09-13:398(049.32)

821.16.09-13:398(049.32)

DOI:

**СРПСКА И СЛОВЕНСКА ЕПИКА У ПОРЕДБЕНОМ
КОНТЕКСТУ: КОРАК КА СИНТЕЗИ**

(Александар Лома, *И на небу и на земљи. Огледи о коренима српске
и словенске усмене епике*. Београд: СКЗ, 2023, 480 стр.)

Марија Шаровић

Институт за књижевност и уметност, Београд

**SERBIAN AND SLAVIC EPIC POETRY IN A COMPARATIVE
CONTEXT: A STEP TOWARDS SYNTHESIS**

(Aleksandar Loma, *I na nebu i na zemlji. Ogledi o korenima srpske i
slovenske usmene epike*. Beograd: SKZ, 2023, 480 pps)

Marija Šarović

Institute for Literature and Arts, Belgrade

Студија *И на небу и на земљи* Александра Ломе, објављена 2023 године у јубиларном колу Српске књижевне задруге, представља својеврсни наставак истраживања покренутих у сјајној и одавно распродатој књизи *Пракосово* (Балканолошки институт САНУ, 2002). Њен поднаслов – „Словенски и индоевропски корени српске епике“ – речито говори о ауторовом интересовању за проучавање српске и шире словенске усмене епике у поредбеном контексту, које је настављено и у новој књизи.

Пракосово је, дакле, полазиште за нову књигу која садржи избор из радова Александра Ломе. Овде сакупљени и објављени радови настајали су у периоду од 2003. до 2021. године. Радови су уобличени у релативно заокружену целину састављену од четири засебна поглавља, од којих свако одражава и засебне нити и сфере ауторових истраживања. Све их пак обједињује схватање усмене поезије као чувара древних митолошких представа. Ова схватање изношено је и у радовима ранијих историчара религије и компаративних митолога, најпре Веселина Чајкановића и Жоржа Димезила, на чијим основама Лома даље развија мисао о

српским епским песмама као више или мање историзованим и христијанизованим обрадама прастарих епских сижеа.

Остајући у непрекидном дијалогу са претходећим *Пракосовом*, студија *И на небу и на земљи* садржи радове шире или уже повезане с проблематиком *Пракосова*, од којих сваки у средишту интересовања чува словенску усмену епiku.

Текстови у књизи распоређени су у четири тематске целине: „Загробни корени јуначке песме“, „Језик и стих: прасловенско и праиндоевропско наслеђе“, „Вукодлаци, живи мртваци: ратнички обреди и епска поезија“ и „Епски простор и време: космолошке и егзистенцијалне равни“. Уводни текст, који се наслања на тематiku *Пракосова*, „Обронци Китерона, врхови Хеликона“, нов је и написан посебно за ово издање. У њему се појашњава претходно уведен појам интерпланарности као суштинске одлике епског жанра, а додатно се указује на онтолошку димензију поезије у архајском поимању света. Уводни текст садржи и Ломин препев првих стотинак стихова Хесиодове *Теогоније*, која отпочиње химном музама, што је не само згодан увод у оквирну тему ове књиге (порекло и значај епског песништва код индоевропских народа), већ и у постављање паралеле између доживљаја мита код Хелдерлина (чији су стихови из „Мнемосине“ послужили као мото уводног рада) и Његошеве „јуначке есхатологије“ (Лома 2023: 30) – у оба случаја реч је о памћењу које превладава смрт, па жалост због пролазности људског живота чини беспредметном.

Прво поглавље, „Загробни корени јуначке песме“, сачињавају два текста – „Песме с онога света“ и „Прасловенско слово“ (оба текста су изворно објављена или изложена 2008). У првом од њих говори се о индоевропском епском песништву и његовим везама с надгробним тужбалицама, а као окосница јавља се мотив песме вила и сирена, који аутора води ка потврди Чајкановићеве претпоставке о потицању епске поезије из тужбалица. На компаративном материјалу који обухвата примере из *Одисеје* и српске епске поезије („Марко Краљевић и вила“), лик Косовке девојке и мотив напевања својствен српској песми која има паралелу у Аполонијевом спеву о Аргонаутима, те мотив епског

јунака који јадикује (познат али недовољно посведочен мотив у фолклору народа чија усмена традиција укључује жанр тужбалице; нпр. песма о смрти војводе Кајице), проблематизује се питање разликовања тзв. *мушких* (епских) и *женских* (лирских) певача и песама и утврђује постојање двеју врста тужбалица, од којих се из тзв. мушких развила епска поезија. У „Прасловенском слову“ се као кључни термин целог појмовног круга издваја *слово*, и разматрају се различита његова значења од праиндоевропског предлошка, преко стајаћих обрта хомерских епова и ведских химни, староруских „слова-похвала“ и средњовековног књижевног жанра везаног за Косовску битку, до посмртних хвалоспева епске поезије.

Друго поглавље, „Језик и стих“, састоји се од шест текстова из поља традиционалне епске поезије и митологије, првенствено словенске, али и индоевропске. Текстови који га сачињавају су настали у периоду од 2008. до 2019. године, а баве се словенским уделом у праиндоевропском песничком језику, праиндоевропским песничким формулама и стајаћим местима епске поезије (нпр. „мати земља“, „велико чудо“, „два врана гаврана“, „свијетло оружје“), личним именима у песничком језику, разликовањем сакралног и свакодневног језика на стилској равни, аргументовањем велике старине епског десетерца у раду „У Будима у бијела града“ и, у последњем прилогу овога поглавља, поређењем „епске каријере“ Марка Краљевића и Иље Муромца.

Радови трећег поглавља, по ауторовој тврдњи, одговарају одељку *Пракосова* под називом „Ритуална подлога епа“ (Лома 2023: 9). У првоме од њих обједињују се различите теме и мотиви којима је у основи смисао и значење црне боје. Тако се разматрају: праиндоевропска старина формуле „црна земља“, божанства и демони црне боје (Еумениде, Хермес, Дионис, али у још већој мери стара словенска божанства попут Сварожица, Црнобога и Триглава), мотив црне (мртвачке) војске, који се осим у фолклору јављао и у ратној пракси, а у вези с проблематиком претхришћанских ратничких дружина (засебно разматраном у тексту „Свети Сава и облакогонци“, наредном тексту студије), фолклорне маскарале чији учесници гараве лица, негроидни ликови култова паганских Словена – све то уједињено ликом

ранохришћанског мученика Маврикија, једним од ретких светитеља приказиваних с црним лицем.

Преостала два текста надовезују се донекле тематски на овај. У првом од њих детаљно се пише о глоси о вукодлацима из старосрпског Номоканона која садржи старо и вероватно аутентично веровање о вукодлацима који једу сунце и месец. Поставља се паралела која подразумева могуће изједначавање грчких облакогонаца и српских вукодлака, као и она која истиче сродности између вукодлака и вампира. Ове тезе упућују читаоца на помало парадоксалну судбину Светог Саве, борца против празноверица и паганских прежитака који је одбацио и демонизовао стара божанства, да би и сам понео нешто од њихових атрибуција (категирија чудеса и моћ свеца да утиче на климатске појаве и природне непогоде, баш као облакогонци). Коначна теза текста је да постоји непрекинути континуитет прасловенске епске традиције о кнезу-чаробњаку (Лома 2023: 282–283). У својству „пастирског бога“ Св. Сава се јавља и у наредном тексту, посвећеном истраживањима нашег првог историчара религије и компаративног митолога, Веселина Чајкановића, у ком аутор настоји да сагледа место које је Чајкановић доделио вуку у својој реконструкцији старе српске религије.

У последњој тематској целини студије, „Епски простор и време“, први прилог се тиче епског простора, док се тема епског времена отвара преосталим двама прилозима, „илустративним и за општу тему транспозиције мита у еп као основног механизма интерпланарног смењивања егзистенцијалних равни“ (Лома 2023: 10). Реч је о текстовима „Точак и колотечина“ и „Српска Мала Илијада“. У првом се пише о цикличном поимању времена у епским традицијама старих Индијаца и Срба. Оно би се могло описати и као антиисторијско, тј. архајско схватање времена као непрекидног повратка истим митским обрасцима кроз обредне циклусе. На бројним примерима из индијске старе књижевности, махом епске, те на нашим песмама митолошког типа, а „полазећи од филолошки утемељеног сазнања о постојању праиндоевропске епске поезије“ (Лома 2023: `384–385), даљом компарацијом која се протеже на садржаје старих и архаичних епских традиција, Лома настоји да се приближи сагледавању њеног општег

духа. И овде се епски простор дефинише као интерпланаран, тј. „одређен пресецањем двеју егзистенцијалних равни: људске и божанске“ (Лома 2023: 385), док се епско време може описати као „интеракција цикличног, митског и праволинијског, историјског тока времена, тако да је епски сиже својеврстан компромис између тих двају токова“ (Исто, 385).

Иако је конципирана и замишљена као наставак *Пракосова*, а добрим делом одражава и структуру те књиге, студија *И на небу и на земљи* не подразумева нужно упућеност читаоца у тезе и аргументацију тамо изнесене. Прилози из којих је студија *И на небу и на земљи* састављена објављивани су различитим поведима у распону од двадесетак година и представљају засебне приче, али овде сједињене тако да се надовезују једна на другу и надограђују резултате оних претходних. Укључена су и три рада оригинално изложена или објављена на страним језицима (француски, руски, немачки) који су за ову прилику преведени.

Користећи језик и језикословне чињенице као драгоцену оруђе у реконструисању културне историје, Лома је сачинио студију чија је тематика превасходно културноисторијска. Коначно, аутор допушта пројекцију у доба прајезичког заједништва, као неко убеђен у постојање прасловенске епике виђене као карике у непрекинутом низу од праиндоевропског епског песништва, све до тако касно фиксираних песничких творевина какве су српске јуначке песме или руске билине. Једна од најлепших црта ове књиге јесте могућност коју захваљујући томе нуди – могућност реконструкције фрагмената окупљених око стајаћих места и прастарих песничких формула присутних у обема традицијама, јужнословенској и источнословенској, а много шире и оној прасловенској и праиндоевропској.